

GO'DAKLIK VA MAKTABGACHA YOSHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Jabborova Fotima Toshpo'latovna

Mirzo Ulug'bek tumani 142-sonli maktab psixologi

Saparova Dilfuza Kuatbayevna

Mirzo Ulug'bek tumani 112- sonli maktab psixolog

Abdiazizova Muxlisa Abdumajit qizi

Mirzo Ulug'bek tumani 275- sonli maktab psixologi

Gapparova Shoira Mamarajabovna

Mirzo Ulug'bek tumani 279-sonli maktab psixologi

ANNOTATSIYA

Go'daklik va maktabgacha yosh davri inson psixik rivojlanishining eng muhim bosqichlaridan biri hisoblanadi. Bu davrda bola sezgi, idrok, xotira, nutq va tafakkur kabi psixik jarayonlarni faol rivojlantiradi. Go'daklik davrida asosiy yetakchi faoliyat hissiy muloqot bo'lsa, maktabgacha yoshda o'yin faoliyati ustunlik qiladi. Ushbu bosqichda bolaning ijtimoiylashuvi, mustaqillikka intilishi va shaxsiy sifatlari shakllana boshlaydi. Shuningdek, emotsional barqarorlik, qiziqishlar va dastlabki axloqiy tasavvurlar rivojlanadi. Mazkur yosh davrlar psixologik jihatdan to'g'ri qo'llab-quvvatlangan, bolaning keyingi rivojlanishi uchun mustahkam asos yaratiladi.

Kalit so'zlar: go'daklik davri, maktabgacha yosh, psixik rivojlanish, o'yin faoliyati, hissiy muloqot, ijtimoiylashuv, nutq rivoji, idrok, xotira, tafakkur, shaxs shakllanishi.

KIRISH

Amerika psixologi E.Erikson inson umrini 8 ta davrga ajratadi va ular o'ziga xos, betakror xususiyatlarga ega deb hisoblaydi.

– davr. Ilk go'daklik (tug'ilgandan 1 yoshgacha). Bu davrda tashqi dunyoga "Ongsiz ishonch" tuyg'usi vujudga keladi. Buning asosiy sababi ota-onaning mehr-

muhabbati, g'amxo'rliigi va jonkuyarligidir. Agar go'dakda bu ishonch paydo bo'lmay qolsa, ona bolaga yomon munosabatda bo'lsa, voyaga yetganda umidsizlik vujudga keladi.

– davr. Kechki go'daklik (1 yoshdan 3 yoshgacha). Yarim mustaqillik va shaxsiy qadr- qimmat tuyg'usi shakllanadi. Bu esa o'z tanasini boshqarish uchun keng imkoniyat yaratib, intizom, ma'suliyat, javobgarlik, hurmat tuyg'ulari tarkib topishiga zamin hosil qiladi. Anomal rivojlanish: ikkilanish, qobiliyatga shubhalanish, hayotga moslashmaganligini his qilish.

– davr. Ilk bolalik (3–5 yoshgacha). Anomal rivojlanish: insonlarga befarqlik, tashabbusning sustligi, boshqa bolalarga hasad, beqarorlik. Tashabbus tuyg'usi, qandaydir ishni bajarish mayli tarkib topadi, guruhiiy o'yinlar, tengqurlari bilan muloqatga kirishish muhim ahamiyatga ega.

– davr. (5–11 yoshgacha). Bu davr maqsadiga erishish uchun intilish, uddaburonlik va tirishqoqlik bilan harakterlanadi. Salbiy tomonlari – ong hayotning barcha qirralarini qamrab ololmaydi, muammolarni hal qilishda aql zakovat darajasining pastligi, bilimlarni o'zlashtirishdagi qoloqlik. Anomal rivojlanish: shaxsiy kamchiliklarni his qilish, qonformlik, passiv mehnat vazifalaridan qochish.

– davr. (11–20 yoshgacha). O'smirlik va o'spirinlik, hissiy yetuklik. Betakror, o'ziga xos yosh davri. Salbiy tomoni qat'iyatsizlik.

–davr. (20–45 yoshgacha). Ilk (erta) yetuklik. Boshqa jinsga psixologik intim yaqinlashuv qobiliyati va ehtiyoji vujudga keladi. Bundan tashqari yolg'izlikka moyillik va odamovilik kabi yoqimsiz xususiyatlar bilan farqlanadi.

– davr. O'rta yetuklik davri (40–60 yoshgacha). Hayotiy faoliyatning barcha sohalarida (mehnat, ijodiyot, g'amxo'rlik, pusht qoldirish, tajriba uzatish) mahsuldorlik tuyg'usi hamrox bo'ladi va ezgu niyatlarning amalga oshishida turtki bo'ladi. Anomal rivojlanish: xudbinlik, o'z-o'ziga e'tiborini qaratish, ishida besaramjonlik, erta invalidlik, o'zi haqida qayg'urishni yo'qolishi.

– davr. Kechki yetuklik (60 va undan yuqori). Hayotdan qanoatlanish tuyg'usi bilan harakterlanadi. O'tgan umri haqida o'ylash, o'limga tik qarash va undan

qo'rqmaslik. Salbiy tomoni – hayot faoliyatidan noumidlik, ko'ngil sovish tuyg'ulari. Umrni bekorga o'tkazganidan qayg'urish, vaqtni tez o'tayotganidan, o'zidan, boshqalardan qoniqmaslik, umrini boshqatdan yashashga xohish, hayotdagi betartiblikdan ranjish, o'limdan qo'rqish.

Psixodinamika nazariyasi asosini shaxsning xulqini emotsiya, mayl yordamida tahlil qilish mumkinligi tashkil etadi. Kognitivistik yo'nalish namoyondalaridan birinchi bo'lgan J. Piaje aql-idrok nazariyasi va uning davrlari haqidagi ta'limotni yaratgan. Bu ta'limotda intellektning rivojlanish davrlari ko'rsatib beriladi.

Bu davrlar:

- Sensomotor intellekt (tug'ilgandan 2 yoshgacha).
- Operatsiyalardan ilgarigi tafakkur davri (2 yoshdan 7 yoshgacha).
- Konkret operatsiyalar davri (7-8 yoshdan 11-12 yoshgacha).
- Formal operatsiyalar davri.

Har bir yosh davri o'zining muhim hayotiy sharoitlari, ehtiyojlari va faoliyati, harakterli qarama-qarshiliklari, psixikaning sifat xususiyatlari, psixik jihatdan yangi hislatlarning hosil bo'lishi bilan ajralib turadi. Har bir davr o'zidan oldingi davr tomonidan tayyorlanib, uning asosida vujudga keladi va o'z navbatida, o'zidan keyingi davrning paydo bo'lishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Bir yosh davrdan 2-yosh davriga o'tish tinch yo'l bilan yoki inqirozlar bilan kechishi mumkin. Buni pedagog albatta bilishi zarur. Inqiroz taraqqiyotning turli bosqichlarida vujudga kelishi mumkin. Eng yorqin namoyon bo'ladigan inqirozlar quyidagilar:

- Yangi tug'ilgan chaqaloqlik inqirozi.
- Uch yosh inqirozi.
- O'smirlik davriga o'tishdagi inqiroz.
- O'rta yosh inqirozi.

Agar kattalar tomonidan bolaning yangi ehtiyojlari hisobga olinsa hamda ularni qondirish imkoniyatlari shakllanishiga yordam berilsa, keyingi davrga o'tish uchun psixologik tayyorgarlik ishlari amalga oshirilsa inqiroz vujudga kelmasligi ham

mumkin. Bunda shaxsning rivojlanishi inqirozsiz, tinch yo‘l bilan amalga oshishi ta’minlanadi.

Shuningdek, pedagog har bir yosh davrida psixikaning muayyan tomonlari samarali rivojlanishi uchun optimal imkoniyatlar mavjud ekanligini ham bilishi lozim. Bunday davr senzitiv davr deb ataladi. Masalan: ilk bolalik davri, ya’ni bir yoshdan 3 yoshgacha bo‘lgan davr bola nutqining rivojlanishi uchun senzitiv davr hisoblanadi. Kichik maktab yosh davri – o‘quv malakalarining rivojlanishi uchun qulaydir. Har bir yosh davri bir qancha xususiyatlar bilan harakterlanadi.

Bular:

- Oilada va jamoada bola holatining o‘zgarishi.
- Ta’lim-tarbiya shakllarining o‘zgarishi.
- Bola organizmi ayrim xususiyatlarining voyaga yetishi.
- Bolada yangicha faoliyat turining vujudga kelishi.
- Go‘daklikdagi psixologik rivojlanish asoslari va xususiyatlari

Go‘daklik davri - bu bolaning himoyasiz, kam harakat, atrofidagi hodisalarga juda kam reaksiyasi bo‘lgan boladan juda jadal ravishda rivojlanadigan, faol, tez ilg‘aydigan, harakatchan, yordamga chaqira oladigan quvnoq bolaga aylanish davridir. Go‘daklik davri inson hayotidagi organik ehtiyojlarni (kislorodga, ovqatga, issiq yoki sovuqqa) qondirishga nisbatan yo‘naltirilgan xatti-harakatlarning tug‘ma, instinktiv shakllari sof holda kuzatiladigan yagona davr hisoblanadi. Insonga xos bo‘lgan xatti-harakatlarni va yangi tajribalarni egallash uchun beqiyos imkoniyatlarning borligi go‘dak yoshidagi bolalarning asosiy xususiyatlaridandir. Go‘dak yoshidagi bola ham jismonan, ham psixik, ham ijtimoiy jihatdan juda tez rivojlanadi. U qisqa vaqt ichida kattalar bilan munosabat o‘rnatadi, predmetlarni ushlashga va ulardan foydalanishga o‘rganadi. U atrof-olamdagi narsalarni kuzatadi, predmetlarni qo‘li bilan ushlab, ularni qandayligini bilishga intiladi, tovushlarga e’tibor beradi va predmetlarni harakatlantirish yordamida shu tovushlarni o‘zi yaratishga harakat qiladi. U o‘z onasi va boshqa yaqinlari bilan emotsional

munosabatga kirishadi. Juda qisqa vaqt ichida, kattalarning yaqin kelishidan quvonadigan bolaga aylanadi.

Go'daklik davridagi bolaning hayoti to'liq kattalar bilan hamkorlikdagi emotsional munosabat bilan bog'liq bo'lib, bola kayfiyatining yaxshi bo'lishiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatadi. 4-5 oyligidan boshlab, bola o'z yaqinlarini begonalardan ajrata boshlaydi. Kattalar bilan emotsional munosabat shu yoshdagi bolalarning asosiy yetakchi faoliyati bo'lib, bola psixik taraqqiyotining asosi bo'lib hisoblanadi. Bolaning kattalarni doimiy ravishda u bilan birga bo'lishlariga, unga o'z diqqatlarini qaratishlariga odatlanishi, uning o'yinchoqlarga nisbatan qiziqishini susayishiga olib kelishi mumkin. Tarbiyaning to'g'ri olib borilishi bolaning kattalar bilan bo'ladigan muomala-munosabatini predmetlar, o'yinchoqlar bilan munosabatining almashinishiga olib keladi. Kattalar yordami bilan bajariladigan barcha xatti- harakatlari bolaning kelgusi psixik rivoji uchun asos bo'ladi.

Kattalarning bolaga nisbatan emotsional munosabati, ularning gaplariga bolaning o'z diqqatini qaratishi, javob qaytarishga harakat qilishi, ba'zi so'zlarni yodida saqlab qolib, emotsiya bildirishi, diqqat, xotira, nutq va boshqa bilish jarayonlarining rivojlanishiga zamin bo'ladi. Ikki oylik davridan boshlab bolada oddiy ranglarni ajratish, 3-4 oyligidan boshlab, esa predmetlarning shaklini ajratish layoqati yuzaga kela boshlaydi. Bolaning rivojlanishida turli xil predmetlarni o'rganish va ularni maxsus vazifalari va ulardan foydalanishni o'rganishida namoyon bo'ladi. Bitta predmetni masalan o'yinchoq quyunchani qulog'idan qo'lidan, oyog'idan, dumidan ushlab, ularning vazifalarini ajrata oladi.

Ikki yoshidan boshlab, qoshiq, piyola va shunga o'xshash predmetlarni faol ravishda tushuna oladi. Bunday predmetlardan foydalanishda bola bu predmetlarni qo'lining bir qismi sifatida tushunadi, shuning uchun bunday harakat qo'l harakati deb nomlanadi. Shunday qilib u har bir predmetning vazifasini o'rgana boshlaydi predmetlarni o'rganishi bolaning boshlang'ich fikrlashining rivojlanishiga turtki bo'ladi. Bolaning rivojlanib xarakterining shakllanishida ham muhim ahamiyat kasb etadi. U predmetlarni obektivligiga qarab ajrata boshlaydi, mavjud muhitda ularni

o'zaro birga ko'ra olish, bir necha predmetlarning bir-biriga nisbatan bo'lgan munosabatini o'rganadi.. Predmetlarni o'rganish bolada og'zaki uslubning rivojlanishiga yordam beradi. Bola endi kattalar bilan muloqotga kirisha boshlaydi. Bola savol javob jarayoniga kirishadi, kichkina dialoglar paydo bo'ladi.

Bolada so'z boyligi kengaya boshlaydi. U so'zlarni talaffuz qilishda faol harakatini boshlab yuboradi. Bu payt bola bir bo'ginli so'zlarni ko'p talaffuz qiladi. Ikki yoshligining oxirlarida bola ikki bo'g'inli so'zlarni ham talaffuz qilishni o'rgana boshlaydi. Ularning talaffuzidagi eng qiziq narsa shuki ular bitta so'zni qayta –qayta takrorlashni yaxshi ko'rishadi. Bu bilan ular xuddi o'yin o'ynayotganga o'xshaydi. Natijada bola o'sha so'zni qanday talaffuz qilishni o'rganadi va uning ma'nosini ham tushuna boshlaydi, shuningdek bola qisqa gaplar ham tuza boshlaydi. Bu jarayon atrofdagilar bilan yanada yaxshiroq muloqotga kirisha olish mumkinligini ko'rsatadi. Shuning uchun bu jarayonni Senzitiv deb nomlashadi. Nutqning shakllanishida psixologik rivojlanish ham muhim ahamiyat kasb etadi.

XULOSA

Agar biror bir sabab tufayli masalan, birorta kasallik yoki yetarlicha bo'lmagan muloqot bolada nutqning yetarlicha shakllanmasligiga olib keladi, keyinchalik uning muloqotga kirishishi sekinlashadi. Ikki yosh oxirlarida bolada kuzatish funksiyasi rivojlana boshlaydi, u har xil o'yinlarni va kattalar harakatini kuzata boshlaydi. Bunday yoshda ular haqiqiy predmetlarni o'ynashni ma'qul ko'radilar. Bu davrda bola juda emotsional bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Davletshin M.G. "Yosh va pedagogik psixologiya" – Toshkent: O'qituvchi, 2002.
2. Karimova V.M. "Psixologiya" – Toshkent: Noshir, 2010.
3. G'oziev E.G. "Ontogenez psixologiyasi" – Toshkent: Noshir, 2011.
4. Vygotskiy L.S. "Bolalar psixologiyasi" – Moskva, 1984.
5. Piaget J. "Bola tafakkurining rivojlanishi" – Moskva, 1994.

6. Elkonin D.B. “O‘yin psixologiyasi” – Moskva, 1978.
7. Abdurahmonov A. “Psixologiya asoslari” – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015.
8. O‘zbekiston Respublikasi Ta’lim to‘g‘risidagi qonuni – Toshkent, 2020.